

PRESENTIE IS WAARHEIDLIEVEND

Tekst: Andries Baart

Er zijn tientallen uitstekende redenen om aan presentie te doen. Moeten ze nog eens opgesomd worden? Presente zorg gaat niet uit van zichzelf maar sluit aan, wordt relationeel ingericht en aangestuurd, is contextueel adequaat en afgestemd, en verlicht zo de opgaven waarmee de ander worstelt. Dat helpt om een bevredigende verhouding te vinden tot de fragiliteit waarmee geleefd moet worden. Kort en goed: goede zorg met weinig tot geen mismatches, geen toegevoegd leed, geen vernederingen, geen rondpomperij, geen onpersoonlijke benadering. Behalve methodisch streeft presentie er ook moreel naar op orde te zijn, in het klein (uitzoeken en doen wat goed is voor deze ene mens), in het groot (politiek-ethisch) en op het niveau daartussen (wat het gedeelde goed van de gemeenschap dient). En dan nog zijn we er niet: presentie bevordert een modern soort professionaliteit (eerder reflectief dan gehoorzaam, eerder praktisch wijs dan moreel rigide), die werkt met de menselijke maat, die nabij en menslievend wenst te zijn, en die zo nodig de ander trouw vergezelt, de onmachtscompetentie bezit en durft door te modderen. De ander niet verlaten is essentieel. We weten uit onderzoek dat niet alleen de bedoeling, aanpak en ethiek hoogwaardig zijn, maar dat er met presentie dikwijls ook uitstekende resultaten worden geboekt. Soms moet je die leren zien en waarderen ('klein kijken'), soms zijn ze evident – presentie werkt transparant, legt narratief-relationeel verantwoording af en geeft waar gewenst harde cijfers.

Het belang van waarheid

Het oogt als een onbescheiden overzicht, maar presentie doet er alles aan om deze punten daadwerkelijk te realiseren. Toch ontbreekt er in deze opsomming iets waarvoor ik graag aandacht vraag. Presentiebeoefening veronderstelt en bevordert óók waarheidlievendheid, het

**Presentiebeoefening
veronderstelt en bevordert
óók waarheidlievendheid**

actief en kritisch streven naar waarheid en het funderen van je handelen in wat waar is. Mogelijk doet dat de wenkbrauwen fronsen, alsof anderen niet waarheidlievend zouden zijn. Het ligt genuanceerd en het luistert nauw hoe het verwoord wordt, maar ik ga een poging doen deze claim geloofwaardig te maken. In een bescheiden vorm klonk ze ook enkele keren op het Presentiefestival, maar ik plaats de kwestie nu op de voorgrond omdat ze belangrijk is en vandaag de dag een kritische relevantie bezit. Onwaarheid in haar honderden gestalten domineert het politiek-maatschappelijke debat en het internet – van fake-news tot nep-accounts, van kletsboek door influencers, populisten en zelfbenoemde experts tot door de commercie gekaapte nieuwskanalen. Van het weren van tegenstemmen uit je bubbel tot keihard liegen en een selectief herinneren. Waarheid is zeker niet hun hoogste waarde en gedisciplineerde waarheidsvinding zeker niet hun methode.

De roep om waarheid is niet onproblematisch en de reputatie van de waarheid en haar dienaars is bepaald niet onomstreden. Waarheid is veel te lang geassocieerd met Het Grote Verhaal, met wat onomstotelijk vaststaat, en dus bestaat los van degenen die haar verwoorden en onttrokken aan cultuur, taal en andere 'toevalligheden'. Met zulke waarheid zijn dominante (maatschappelijke) machten verbonden, privileges voor heel bepaalde groepen (mannen) en de uitsluiting van velen – de onwetenden en de dragers van zogeheten minderwaardige kennis. In reactie daarop is benadrukt dat waarheid welbeschouwd een sociale constructie is, de slotsom van onderhandelingen en een vorm van consensus, maar verder voortdurend in beweging en gebonden aan de maatschappelijke discoursen waarbinnen ze geformuleerd wordt. Waar de eerste positie in handen is van dogmatici en betweters met weinig twijfel over hun waarheden en de weg ernaar toe, leidt de tweede tot mateloze relativering waardoor alles betrekkelijk lijkt en niets vaststaat. Beide extremen zijn onhoudbaar en ik beweeg me dan ook in het tussengebied. Ik houd bovendien afstand tot de scherpstijperij van logici, onderzoeksmethodologen en bijvoorbeeld wetenschapstheoretici die in overvloed aan het woord zijn in literatuur over waarheidsvinding – literatuur overigens die vaak heel behulpzaam en gepast is, maar in dit kader niet echt nodig.

Zes dimensies van waarheid

Ik denk dat presentie waarheidlievend wil zijn in ten minste zes dimensies. Waarheid is in die voorstelling van zaken dus niet een eendimensionaal iets maar gelaagd en complex. De dimensies hangen samen en overlappen soms.

1. Waarheid is feitelijk

Om te beginnen gaat het om alledaagse waarheid, de correspondentie of overeenkomst tussen claim en feit. Je zegt dat iets het geval is en je doet vervolgens waarnemingen en die ondersteunen de claim (waar) of niet (onwaar). Je telt, je ruikt, je luistert, je meet enzovoort; in elk geval gebruik je je zintuigen en concludeert: ja, het is er of nee, niet te vinden. De claim gaat over iets dat bestaat en niet is verzonnen. Over feiten en de realiteit. Iedereen zal deze interpretatie van waarheid herkennen. Als iets onwaar is, is het verzonnen of gelogen, heeft men zich vergist, was men onwetend. Toch ligt het soms ingewikkeld. Als ik zeg: '43.915 mensen deden in 2023 een asielaanvraag in Nederland' dan klopt dat getal met de officiële opgave (in Vluchtelingen in getallen 2024, van VluchtelingenWerk Nederland, augustus 2024). De claim is waar, als we akkoord zijn met omschrijving van 'asielzoeker', 'aanvraag' (er zijn allerlei soorten asielzoekers en aanvragen!) en de gehanteerde telwijze. Als ik zeg: 'Zij is depressief' is de uitspraak wat moeilijker te controleren: over welk soort depressie hebben we het en welke criteria gebruiken we bij het vaststellen ervan: de DSM of bijvoorbeeld de zelftest van Mind? Het is duidelijk dat de eerste claim feitelijker is dan de tweede die immers meer interpretatie vraagt. Maar voor beide geldt dat de uitspraak empirisch te controleren is.

2. Waarheid is contextueel

Anders is het gesteld met een volgende dimensie van waarheid. Die vraagt niet 'bestaat het?' maar 'bestaat het op deze wijze?'. Dat er iets bestaat, is niet de kwestie, wel hoe het bestaat. Een klassiek voorbeeld zijn de blinden die gehoord hebben van de olifant. Na het dier gevonden te hebben, tasten ze elk een deel van het dier af: de een voelt de poot en zegt: 'De olifant is net een boom', de volgende staat bij de slurf en zegt: 'Nee joh, de olifant is precies als een slang' en een derde, die de staart voelt, zegt: 'Mij lijkt het is een touw'. Ze hebben alle drie in een bepaald

opzicht gelijk maar waar is geen van de uitspraken omdat telkens een deel voor het geheel wordt gehouden. Anders gezegd: het beeld is ernstig incompleet, de uitsnede is veel te smal en er ontbreekt essentiële context. Daardoor is de voorstelling van zaken onwaar, dat is: vals. Je zou ook kunnen zeggen: de uitspraken over de olifant zijn te reductionistisch en uit hun verband gerukt. Waarheid is hier dus niet zozeer feitelijk als wel relationeel: waar in zijn verbanden, tegen de juiste achtergrond, in zijn geheel. Als het getal van ca. 44.000 asielzoeker wordt gepresenteerd te midden van de cijfers van andere landen, van eerdere jaren, van het afwijzingspercentage enzovoort verspringt de betekenis, zoals mosgroen te midden van appelgroen, grasgroen, olijfgroen, limoengroen, Zaans groen, antiekgroen, bladgroen enzovoort. De context is meer dan passieve 'omgeving' maar constitueert (schept mee) de kleur. Presentie is door en door relationeel en contextueel denkend.

3. Waarheid is adequaat

Een derde dimensie gaat niet over de vraag of het bestaat noch of het zó bestaat, maar over de vraag wat het is, hoe je het noemen moet of welk begrip toepasselijk is. Het gaat hier dus over conceptuele of semantische adequaatheid. Een eenvoudig voorbeeld biedt de situatie waar iemand een ander gedood heeft. Is het moord, doodslag of dood door schuld? Om van moord te spreken moet iemand én opzettelijk én met voorbedachten rade een ander doden, bij doodslag gebeurt het ook opzettelijk maar in een opwelling en dus niet met voorafgaand nadenken en plannen. Als men niet de opzet had maar wel iemands dood veroorzaakt, bijvoorbeeld door roekeloosheid, dan spreken we van dood door schuld. En het maakt voor de betrokkene alles uit of het doden aangemerkt wordt als doodslag, moord of dood door schuld. Verkeerd benoemen en verkeerd begrijpen liggen dicht bij elkaar en zijn ernstig – het gaat hier niet om het verschil tussen een koolmees en pimpelmees! – en de betrokkene zal terecht uitroep: 'Dat is onwaar, zo is het niet, je begrijpt er niks van!' Deze onwaarheid kan berusten op onwetendheid maar ook op

vooringenomenheid en zelfs op strategisch opereren: de waarheid of onwaarheid is in dit geval bepalend voor je identiteit, voor wie ze denken dat je bent. Waar is in deze context adequaat en om iets of iemand adequaat op begrip te brengen, is een onderzoekend houding vereist. Zijn Syrische asielzoekers gelukszoekers, testosteronbommen? Of omgekeerd gezegd (aansluitend bij dimensie 1): kunnen gelukszoekers aangemerkt worden als vluchteling? Is een verwarde persoon niet vooral een verwarrende persoon?

4. Waarheid is werkelijk

Nog weer een andere laag in waarheidlievendheid betreft de pragmatische of functionele: werkt het zo? Iemand zegt: als je twee paracetamolletjes neemt verdwijnt je hoofdpijn. Als ik ze inneem en mijn hoofdpijn blijft, zal ik zeggen: dat is niet waar! Deze waarheid gaat over oorzaak en gevolg, over hoe iets werkt of hoe iets tot stand gebracht moet worden: minder instroom van asielzoekers bijvoorbeeld. Waar is wat werkt (zoals voorspeld). Het ligt besloten in de etymologie: werkelijk waar, is wat waar is doordat het werkt. Wie hier niet de waarheid spreekt is onwetend of heeft een stilzwijgend belang bij de onwaarheid: de waarheid zou hem brodeloos maken (ik leef van de verkoop van paracetamol) of hem zijn vertrouwde positie kosten (ik geld niet meer als hoofdpijnexpert). Onwaar betekent hier: zo zit het niet, zo werkt het niet. Bijvoorbeeld hulp die 'goed gegeven' wordt maar er niet aan bijdraagt om goed te kunnen leven met je lek en gebrek. Bijvoorbeeld een asielcrisis 'vaststellen' en de spreidingswet intrekken: zo werkt het niet. Deze werkzaamheid is onwaar en als je het weet maar toch voor waar verkoopt, wil je wat anders bereiken.

5. Waarheid is waarachtig

Een vijfde dimensie van waarheid gaat over de ervaring, hoe iets zich aan je voordoet en welke realiteit je doorleeft. We zullen tegen de weduwe die zegt diepbedroefd te zijn over haar overleden man, niet snel zeggen: daar is helemaal geen reden toe, je zou na zo'n huwelijk opgelucht moeten zijn! De waarheid die ze ervaart kan bewerkt

worden – in een therapie bijvoorbeeld, of bij het verstrijken van de tijd – maar het is uiteindelijk aan haar om te zeggen wat het is dat ze ervaart en wat ze daaraan beleeft – zelfs als anderen zich daar niets bij kunnen voorstellen. Zo kan ik angstig zijn voor het duister terwijl niemand dat ook zo beleeft, de bescherming van een voorzienige god ervaren of depressief raken doordat ik voel dat er een ecologische catastrofe op handen is. Ik handel ernaar en ben daar eerlijk in: zó en dit ben ik! Zo beleef ik het en ik ben waarachtig. Als ‘zwarte Piet’ mij pijn doet en armoede mij stress bezorgt, dan helpt het niet als anderen zeggen dat het overdreven is en zij zich er niet in herkennen. Waarachtigheid is een lastige vorm van waarheid omdat de ervaring niet deelbaar en hooguit een beetje invoelbaar is. Het gaat hier over de lading die de werkelijkheid voor de betrokkenen heeft en wie deze lading zoekmaakt, plant vervreemding. Zegt dat het niet mag of hoeft te bestaan. Onwaarheid is hier vooral: een wezenlijk vervreemdende typering van de beleefde werkelijkheid, een die niet rijmt met wat ik doorleef waardoor ze neerkomt op de afwijzing van mijn anders-zijn.

6. Waarheid is juist

Ten slotte is er de morele dimensie in de waarheid. De vraag is dan of een uitspraak sociaal houdbaar en aan de norm is. Thatcher zei: *There is no such thing as society!* Met andere woorden: behartig je eigen belang en vergeet de anderen. Maar die uitspraak is onwaar: als we dat werkelijk zouden doen, kunnen we niet meer samenleven, dan desintegreren we. Dat geldt voor veel ‘morele waarheden’: ze mogen normatief zijn maar zijn tegelijk ook waar of onwaar. Als moreel kwaad voor waar wordt gehouden (liegen dat het gedrukt staat is geen probleem, vreemdelingen de wisse dood injagen is toegestaan, de zeeën, het land en de lucht vergiften is oké, enzovoort) dan houdt onze wereld op te bestaan en vermeerdere we leed. Die morele standpunten zijn onwaar, onhoudbaar. Waar is hier juist en onwaarheid valt min of meer samen met kwaad aanrichten. De norm: ‘We kunnen Syriërs terugsturen naar de veilige gebieden in hun land’ is onwaar.

Slot

Zeker er valt nog veel te zeggen en overal te debatteren over deze zes dimensies van waarheid. Het is een eerste probeerseltje. Het doel is bescheiden: ik wil geloofwaardig maken dat presentie waarheidlievend is in zes betekenissen van het woord. Dat is momenteel meer

Ik wil geloofwaardig maken dat presentie waarheidlievend is in zes betekenissen van het woord.

dan ooit, lijkt het wel, een uitzonderlijk belangrijke waarde. Ook in een wereld waar we anderen helpen op basis van de categorisering, beelden, begrippen, duidingen, scans en narratieven die we aan hen hechten – via diagnostiek, dossiers, observaties, onderzoeksuitkomsten en zo meer – is het van belang om de vraag te stellen: klopt het beeld, is het waar?

1. Als het om de feiten gaat, zoekt presentie de alledaagse werkelijkheid op en sluit aan bij hoe het geleefde leven geleefd wordt; ze toont dat in verhalen en cijfers.
2. Waar het erom gaat waarheid niet uit haar verbanden te rukken, werkt presentie relationeel, benoemt presentie fenomenen in hun context en benadert ze complexe praktijken zoveel mogelijk als zodanig.
3. De adequaatheid van de waarheid dient presentie met haar aanhoudende discourskritiek: waarom wordt het zo benoemd, in wiens belang is de gegeven conceptualisering?
4. Waarheid als wat werkt betekent in de presentie dat we gericht zijn op wat hulp uiteindelijk teweegbrengt en minder op of de hulp volgens de regels van de kunst wordt gegeven.
5. Presentie honoreert waarachtigheid door steeds weer ruimte te maken voor de redelijkheid van het anders-zijn.
6. En ten slotte doet presentie recht aan morele waarheid door normativiteit ook altijd te beoordelen op wat het standpunt betekent voor het in stand houden van het weefsel van het rechtvaardige, inclusieve en fatsoenlijke samenleven.